

А. І. БАЛАКЛИЦЬКИЙ**СУВЕРЕНІТЕТ ЯК СУТНІСНА ХАРАКТЕРИСТИКА ДЕРЖАВИ
В КОНТЕКСТІ СУЧАСНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ**

Аналізуються особливості змісту та значення державного суверенітету в сучасних глобалізаційних процесах. Підкреслюється, що, незважаючи на процеси глобалізації, державний суверенітет не зникає, а навпаки, оновлюється та збагачується новим змістом.

Ключові слова: державний суверенітет, глобалізація, влада, держава, суверенні права.

Анализируются особенности содержания и значения государственного суверенитета в современных глобализационных процессах. Подчеркивается, что, несмотря на процессы глобализации, государственный суверенитет не исчезает, а наоборот, обновляется и обогащается новым содержанием.

Ключевые слова: государственный суверенитет, глобализация, власть, государство, суверенные права.

The article analyzes peculiarities of contents and meaning of state sovereignty in contemporary globalized processes. It is stressed that in spite of global processes state sovereignty does not disappear, but on the contrary, is being updated and enriched with new contents.

Key words: state sovereignty, globalization, state authority, state, sovereign rights.

Початок ХХІ ст. ознаменувався стрімким розвитком інтеграційних та глобалізаційних процесів між державами, що здійснюються на різних рівнях та у різних сферах життєдіяльності суспільства. Зазначені трансформаційні процеси поставили чимало нових питань, завдань та викликів перед людством, від вирішення яких багато в чому залежить стабільний та прогресивний розвиток як людського суспільства в цілому, так і української держави зокрема. У зв'язку із цим, однією з найбільш гострих та дискусійних проблем сучасної загальнотеоретичної юридичної науки є визначення місця, ролі, значення та тенденцій розвитку державного суверенітету в умовах глобалізації, оскільки наявність суверенітету є найістотнішою ознакою будь-якої держави, без якої вона не може існувати як єдине ціле.

Загальнотеоретичним проблемам сутності та змісту державного суверенітету присвячують свою увагу багато вітчизняних та зарубіжних вчених-правознавців, зокрема, Ю. П. Битяк, І. М. Гомеров, М. М. Марченко, Н. М. Оніщенко, О. В. Петришин, О. Ф. Скакун, О. В. Скрипнюк, В. Є. Чиркін, Ю. С. Шемшученко та інші науковці. Водночас у сучасній науковій літературі недостатньо приділяється увага саме аспектам розвитку державного суверенітету в сучасних трансформаційних умовах.

У сучасній вітчизняній та зарубіжній юридичній літературі можна зустріти чимало визначень поняття «державний суверенітет». Водночас, загальне розуміння та зміст державного суверенітету в більшості випадків зводиться до того, що суверенітет – це, з однієї сторони, верховенство державної влади всередині відповідної країни по відношенню до будь-яких соціальних об'єднань та громадян, а, з іншої – це незалежність державної влади у відносинах з іншими суверенними державами, що означає повну самостійність держави у вирішенні

своїх внутрішніх та зовнішніх проблем, у формуванні та здійсненні своєї власної зовнішньої політики тощо.

Верховенство державної влади як складова державного суверенітету означає:

- 1) її безумовне поширення на населення та всі соціальні структури суспільства;
- 2) монополювну можливість застосування таких засобів впливу, яких не мають інші суб'єкти політичної системи суспільства (наприклад, державний примус);
- 3) здійснення владних повноважень у специфічних формах, насамперед юридичних (наприклад, правотворчість, правозастосування);
- 4) прерогативу держави відмінити та визнати нікчемними акти інших суб'єктів політичної системи суспільства, якщо вони не відповідають приписам держави¹.

Незалежність державної влади – це її повна самостійність у вирішенні своїх внутрішніх та зовнішніх проблем, у формуванні та здійсненні зовнішньої політики держави, у встановленні та розвитку на рівноправній основі відносин з іншими суверенними державами².

Ознаками державного суверенітету є його єдність, неподільність та невідчужуваність.

Єдність державного суверенітету полягає в тому, що в державі може бути одна суверенна влада, яку здійснює система державних органів. Саме тому будь-які спроби самопроголошення суверенітету територіями у межах однієї держави є неправомірними. Неподільність держави означає, що державній владі, яка діє на відповідній території, належить вся повнота суверенітету. Державна влада не може бути лише частково суверенною. Невідчужуваність суверенітету полягає в тому, що суверенітет не може бути нікому переданий або обмежений. При цьому слід враховувати, що державний суверенітет не має абсолютного характеру. Сфера здійснення окремих суверенних прав з тих чи інших причин може бути обмежена або звужена, але лише тією мірою, яку держава вважає для себе корисною та необхідною. Прикладом такого обмеження є сучасні інтеграційні процеси, в яких бере участь і Україна і які проявляються через діяльність Ради Європи, ОБСЄ, СНД тощо³.

Таким чином, державний суверенітет включає такі основоположні принципи, як єдність та неподільність території, недоторканість територіальних меж та невтручання у внутрішні справи певної держави тощо. Якщо будь-яка іноземна держава чи організація порушує межі іншої держави або примушує її прийняти те чи інше рішення, що не відповідає національним інтересам її народу, то має місце порушення державного суверенітету. Це, в свою чергу, є ознакою того, що держава не здатна повною мірою забезпечити власний суверенітет та національні інтереси.

Суверенітет будь-якої держави також включає економічні, політичні та правові аспекти. Так, економічною основою державного суверенітету є територія, власність, культурні надбання тощо. Політична основа державного суверенітету – це, передусім, наявність достатньо розвиненої політичної організації влади. Правова основа суверенітету – це конституція, законодавство, загальновизнані принципи міжнародного права, які визначають рівність держав, їх територіальну цілісність та невтручання у внутрішні та зовнішні справи⁴.

Суверенна рівність, незалежність та рівноправність держав, як правило, закріплюється відповідними міжнародно-правовими актами. Наприклад, Декларація про принципи міжнародного права 1970 року встановлює, що всі держави

користуються суверенною рівністю. Вони мають однакові права та обов'язки, є рівноправними членами міжнародного співтовариства незалежно від відмінностей економічного, соціального, політичного чи іншого характеру. Зокрема, поняття суверенної рівності означає, що держави є юридично рівними, користуються правами, притаманними повному суверенітету, повинні поважати правосуб'єктність інших держав, мають право вільно вибирати та розвивати свої політичні, соціальні, економічні та культурні системи, повинні повністю та сумлінно виконувати свої міжнародні зобов'язання та співіснувати в мирі з іншими державами тощо⁵.

На думку російського правознавця М. Марченка, в понятті та змісті категорії «державний суверенітет» методологічно важливим представляється завжди виділяти два його аспекти або сторони – формально-юридичну та фактичну. Формально-юридичний аспект державного суверенітету – це його своєрідна політико-правова форма, а фактичний аспект – це матеріальний зміст державного суверенітету⁶.

Формально-юридичний аспект державного суверенітету має важливе, а в деяких випадках, пов'язаних, наприклад, з боротьбою народів за свою незалежність, вирішальне значення. Водночас, в процесі повсякденного існування та діяльності держави домінуючу роль в змісті державного суверенітету відіграє його матеріальний аспект, втрата якого фактично означає, що державний суверенітет втратив свою практичну значущість та перетворився з реального державного суверенітету в формальний. Разом з тим, обмеження або навіть повне позбавлення матеріального аспекту державного суверенітету не означає припинення його існування. Мова йде лише про скорочення матеріальних та інших можливостей його прояву та здійснення, але не про зникнення або формально-юридичне обмеження державного суверенітету як такого. При цьому формально-юридичний аспект державного суверенітету як основна передумова міжнародної правосуб'єктності держав не тільки зберігається, але й при виникненні відповідних умов знову активно проявляється та укріплюється⁷.

Рухливість та мінливість матеріального аспекту державного суверенітету компенсується стабільністю його формально-юридичної сторони, яка завдяки формально визначеним правам і обов'язкам (наприклад, право визначати свою державну символіку, право мати власну грошову одиницю, право встановлювати податки тощо) та офіційному визнанню цілісності та непорушності кордонів кожної держави дає можливість утримати державний суверенітет й при наявності обмеження чи навіть позбавлення необхідних матеріальних можливостей. Але реальним та повноцінним суверенітет держави стає лише тоді, коли його матеріальний аспект доповнює формально-юридичний⁸.

Отже, суверенітет є найважливішою умовою існування держави як самодостатнього і незалежного суб'єкта міжнародного права. Проте, слід зазначити, що всеохоплюючий розвиток процесів глобалізації в усіх вимірах суспільного життя змінює усталений світовий економічний порядок, механізм функціонування міжнародної політики та характеристики держави.

У сучасній юридичній літературі існує два основних підходи щодо характеру та тенденцій розвитку державного суверенітету в умовах глобалізації, а саме:

1. Перший підхід зводиться до того, що процес глобалізації різноманітних сфер життєдіяльності суспільства і держави є несумісним з процесом суверенізації держав і що процес поступового ослаблення та, в кінцевому рахунку, зникнення державного суверенітету – це об'єктивний та прогресивний процес. У

зв'язку із цим, наприклад, Л. Явич обґрунтовує допустимість, а в певних випадках і необхідність втручання, в тому числі військового, «цивілізованих» країн у внутрішні справи інших держав з метою «припинення агресії або злочинної діяльності влади всередині країни»⁹.

Теза про те, що держава як основний суб'єкт міжнародного права та носій суверенітету уступає місце наднаціональним організаціям чи об'єднанням, є характерним для глобалістського підходу до світової політики, який засновується на ідеях лібералізму. Його, зокрема, формулює Р. Кеохейн: «Держава, залишаючись найбільш важливим типом актору в світовій політиці, вже не відіграє таку домінуючу роль, як це було в минулому: зросло значення транснаціональних відомин на противагу міждержавним. Транснаціональні форми комунікації – від віщання на коротких хвилях та супутників зв'язку до Інтернету – послабили контроль держави над інформаційним потоком та простором. Прямі іноземні інвестиції означають активну присутність транснаціональних корпорацій у всіх кутках світу. Виключне розуміння суверенітету як контроль над населенням на чітко окресленій території поставлено під сумнів можливостями впливу на державу ззовні для вирішення широкого кола проблем від прав людини до охорони навколишнього середовища»¹⁰.

Слід зазначити, що даний підхід суперечить низці основоположних міжнародно-правових документів, що в свій час визначили сучасну політико-правову карту світу. Зокрема, йдеться про статтю 2 Статуту ООН 1945 року, у якій зазначається про те, що ця міжнародна організація будується на принципі суверенної рівності її членів¹¹, а також про Заключний акт Наради з безпеки і співробітництва в Європі 1975 року, де зазначається про обов'язок держав-учасниць Наради поважати суверенну рівність один одного та право кожної держави на юридичну рівність, на територіальну цілісність та на свободу і політичну незалежність¹².

2. Другий підхід зводиться до того, що під впливом процесів глобалізації державний суверенітет змінюється відповідно до нових умов та реалій функціонування політичної, правової та всієї соціальної системи суспільства, але ця зміна зовсім не означає ослаблення чи зникнення суверенітету, оскільки державний суверенітет і на сьогодні залишається чи не найважливішим засобом забезпечення повсякденної життєдіяльності сучасного суспільства та держави. Саме з цим підходом, який небезпідставно підтримує більшість сучасних вчених, на нашу думку, варто погодитися, виходячи з наступного.

Характерною ознакою, яка найбільш повно відображає особливості сучасного стану глобалізації, є процес «розмивання» державних кордонів. Наслідком такого «розмивання» є те, що сучасні держави стають більш залежними одна від одної. Але слід погодитися з тими науковцями, які вважають, що, незважаючи на процеси «розмивання» державних кордонів, на сьогодні передчасно говорити про суттєве юридичне обмеження державного суверенітету в майбутньому чи його поступового зникнення взагалі внаслідок глобалізаційних процесів. Аргументом на користь цього факту є, зокрема, те, що будь-яка держава незалежно від рівня свого економічного розвитку має суверенітет нарівні з іншими державами, і це є результат багатовікової історії, а не продукт міжнародного права чи його окремих суб'єктів. Таким чином, національна держава і надалі зберігатиме центральні позиції і переваги у вирішенні таких внутрішньодержавних завдань як: а) надання соціальних послуг; б) забезпечення внутрішнього порядку й обороноздатності; в) регулювання ринку; г) підтримка транспортної інфраструктури; д) регу-

лювання процесу міграції; е) вирішення внутрішніх етнічних проблем; є) контроль над видобутком природних ресурсів тощо¹³.

Крім цього, слід також погодитися з думкою російського вченого М. Марченка, який вважає, що існує чимало об'єктивних причин як теоретичного, так і практичного характеру, які дозволяють зробити висновок про те, що соціальна роль та значимість державного суверенітету буде тільки зміцнюватися, незважаючи на глобалізацію.

Так, поза державним суверенітетом як політико-правовим явищем, при його відсутності, неможливо говорити про самостійність та самодостатність держави, незалежність державної влади, захищеність народу відповідної держави від економічного, політичного, військового чи іншого впливу ззовні. Будучи фундаментальною категорією, яка виступає в якості одного з найбільш важливих шляхів прояву сутності та змісту держави, категорія «державний суверенітет» субординує по відношенню до себе цілий ряд інших політико-правових понять та категорій. Зокрема, «державний суверенітет» є вихідною категорією для розробки і оперування такими поняттями і категоріями як «форма правління», «форма державного устрою», «державний режим», «державна влада», «апарат держави», «функції держави» тощо. Отже, спроби розвитку та насадження ідей про «історичну вичерпаність» та «розмивання» державного суверенітету в умовах глобалізації об'єктивно ведуть не тільки до підриву сформованого та усталеного протягом багатьох століть та багаторазово підтвердженого суспільною практикою вчення про суверенітет та його роль у функціонуванні суспільства і держави, але й до розмивання всієї методологічної основи пізнання держави і права¹⁴.

Щодо практичного аспекту, то необхідність та значимість державного суверенітету визначається тим, що він створює всі необхідні передумови для безперервного укріплення, розвитку та вдосконалення державного механізму в цілому та його окремих складових; для послідовного розвитку та вдосконалення національної правової системи; для успішного вирішення поставлених перед суспільством і державою цілей та завдань; для забезпечення та захисту національної культури, традицій, духовних цінностей та інтересів різних народів¹⁵.

Слід також зазначити, що вступ певної держави до міжнародної організації або до організації наддержавного характеру, підписання міжнародного договору щодо членства в такій організації не веде до автоматичного обмеження державного суверенітету, оскільки держави є суверенними і самі за своєю волею вступають у міжнародні організації, свідомо і добровільно передаючи їм на період дії міжнародного договору право реалізації частини своїх функцій і прав, а точніше – залучаючи їх до спільної реалізації таких функцій. При цьому держави самостійно розробляють і укладають між собою такі договори, а тому їх підписання або приєднання до них юридично не призводить до позбавлення держави переданих за договором прав реалізації окремих суверенних повноважень. Таку передачу власного права здійснення функцій і компетенції слід вважати одним із способів реалізації державою своїх суверенних прав у формі добровільного самообмеження власної юрисдикції¹⁶.

Крім цього, слід також зауважити, що статтею 54 Віденської конвенції про право міжнародних договорів передбачено суверенне право держав одностороннього виходу (денонсації) з міжнародного договору, що реалізується відповідно до визначеної процедури. Правомірність денонсації базується на тому, що право на неї має бути передбачено в самому договорі або в угоді, що додається до

нього¹⁷.

Таким чином, незважаючи на те, що виникнення міждержавних організацій нерідко диктує необхідність створення наднаціональних інститутів, покликаних реалізувати цілі й завдання цих організацій, взаємозв'язок наднаціональних (наддержавних) об'єднань повинен розглядатися не як ліквідація державного суверенітету, а як пошук розумного компромісу між державою та міжнародними інституціями, як своєрідний перехід від традиційної силової концепції державного суверенітету до сучасної демократичної концепції державного суверенітету. Передача державою деяких своїх функцій і суверенних прав наднаціональним об'єднанням і структурам означає не обмеження їх суверенітету, а тільки одну із форм здійснення ними своїх повноважень в рамках правової концепції державного суверенітету. При цьому така передача частини суверенних прав означає, що ці об'єднання, у свою чергу, приймають на себе певні зобов'язання по відношенню до відповідної держави. Отже, йдеться не про ліквідацію державного суверенітету, а про взаємозалежність, взаємовплив суверенітету держав і повноважень наднаціональних (наддержавних) об'єднань та організацій¹⁸.

Отже, глобалізація не скасовує і не ліквідує державний суверенітет, а лише трансформує його роль, значення та функції, оскільки будь-яка держава, незалежно від рівня свого соціально-економічного розвитку, має суверенітет нарівні з іншими державами, а говорити про повну втрату чи ліквідацію державного суверенітету означає визнати зникнення самої держави як такої. При цьому зміст державного суверенітету завдяки процесам глобалізації суттєво збагачується та оновлюється.

Враховуючи все вищенаведене, можна зробити висновок, що проблематика державного суверенітету в сучасних трансформаційних умовах розвитку людства, що викликані насамперед процесами глобалізації та формування наднаціональних організацій, є складною та неоднозначною, а тому вимагає здійснення комплексних наукових досліджень з урахуванням переосмислення його ролі та значення.

1. *Кулапов В. Л., Малько А.В.* Теория государства и права: Учебник. – М.: Норма, 2008. – С. 48. 2. *Марченко М. Н.* Государство и право в условиях глобализации. – М.: Проспект, 2008. – С. 64. 3. *Загальна теорія держави і права: Підручник для студентів вищих навчальних закладів / М. В. Цвік, О. В. Петришин, Л. В. Авраменко та ін.; За ред. д-ра юрид. наук, проф., акад. АПРН України М. В. Цвіка, д-ра юрид. наук, проф., акад. АПРН України О. В. Петришина.* – Х.: Право, 2010. – С. 81-82. 4. *Кулапов В. Л., Малько А.В.* Цит. работа. – С. 48–49. 5. *Гомеров И. Н.* Государство и государственная власть: Предпосылки, особенности, структура. – М.: Изд. «ЮКЭА», 2002. – С. 463-464. 6. *Марченко М.Н.* Государственный суверенитет: проблемы определения понятия и содержания // Правоведение. – 2003. – № 1. – С. 187. 7. Там само. – С. 196. 8. *Скакун О. Ф.* Право і держава: співвідношення «верховенств» // Організаційні та правові проблеми забезпечення державного суверенітету: Матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. в м. Харків, 27 березня 2009 р. / Редкол. Ю. П. Битяк, І. В. Яковюк, Г. В. Чапала. – Х.: Видавць ФООП Вапнярчук Н. М., 2009. – С. 49. 9. *Явич Л. С.* О философии права на XXI век // Правоведение. 2000. – № 4. – С. 13. 10. *Кеохейн Р.О.* Международные отношения: вчера и сегодня // Политическая наука: новые направления / Под ред. Р. Година и Х.-Д. Клингеманна. – М.: Вече, 1999. – С. 438. 11. *Статут Організації Об'єднаних Націй та Статут Міжнародного Суду.* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=995_010&p=1309936688182142 12. *Заключний акт Народи з безпеки та співробітництва в Європі.* [Електронний ресурс]. – Режим доступу:

http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=994_055&p=1309936688182142.
13. *Снівак В.М.* Політико-правовий та соціокультурний виміри глобалізації: Монографія. – К.: Логос, 2011. – С. 168. **14.** *Марченко М.Н.* Проблемы общей теории государства и права: Учеб.: в 2 т. – Т. 1. Государство. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: ТК Велби, Изд-во Проспект, 2008. – С. 482-483. **15.** Там само. – С. 483. **16.** *Державний суверенітет: теоретико-правові проблеми: Монографія / За ред. Ю. П. Битяка, І. В. Яковюка.* – Х.: Право, 2010. – С. 131-132. **17.** *Віденська конвенція про право міжнародних договорів [Електронний ресурс].* – Режим доступу: http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=995_118&p=1309936688182142. **18.** *Данильян О.Г.* Деякі проблеми державного суверенітету в умовах глобалізації та формування наднаціональних організацій // Організаційні та правові проблеми забезпечення державного суверенітету: Матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. в м. Харків, 27 березня 2009 р. / Редкол.: Ю.П. Битяк, І.В. Яковюк, Г.В. Чапала. – Х.: Видавець ФОП Вапнярчук Н.М., 2009. – С. 13-14.